

Hajnáczy Tamás

Adalékok a „kóbor cigány” kérdés rendezéséhez

A m. kir. belügyminiszternek
15.001/1916. eln. számú rendelete,
a kóbor cigányok tartózkodási
helyeinek kijelöléséről

I. A „kóborcigány-kérdés” és jogszabályi háttere a XX. század elején

Az ún. kóborcigány-kérdés már több évtizede foglalkoztatta a törvényhozókat,¹ már az 1893-as Magyar Királyi Statisztikai Hivatal által végrehajtott felmérés is ennek jegyében született.² A Dánosi-per kiváltotta csillapíthatatlan indulatok,³ valamint a napilapok határozott és azonnali intézkedést sürgető írásai⁴ mindinkább elkerülhetetlenné tették a Belügyminisztérium állásfoglalását, egy átfogó rendelet kiadását az ügy megoldása érdekében.

Az illetékes minisztérium 1916-ban „szigorúan bizalmas” minősítéssel adta ki a 15.000/1916. B. M. eln. sz. rendeletét a „kóbor (sátoros) cigányokról”, melynek szük-

ségességét, további késlekedést nem tűrő megfogalmazását a fentiekén túl; elsősorban az első világháború eredőjeként kialakult tarthatatlan viszonyokkal magyarázta:

„A hosszú tartamú háború fokozott mértékben követeli meg, hogy mindenki tőle telhetőleg teljesítse az állammal szemben kötelességeit. A kóbor (sátoros) cigányok a béke idején is általában csak szórványosan felelnek meg az állampolgári kötelességeiknek. [...] A mai nehéz viszonyok közt nem tűrhető tovább, hogy a lakosságnak egy egész osztálya kivonja magát a haza védelméből, valamint e célt közvetve szolgáló közérdekű munkákból; sőt – miután a nagy drágaság közepette a könyöradományok is megritkultak, – az éhségtől gyötörve fokozott mértékben veszélyeztesse a közbiztonságot.”⁵

Továbbá rögzítésre került, hogy a rendeletről korántsem várható a kérdés végleges megoldása, hanem az ezután életbelépő intézkedések első mérföldkövének tekintendő, mely elsősorban a Nagy Háború alatti helyzetre kívánt megoldással szolgálni. Ennek ellenére a rendelet még több évtizedig hatályban maradt, számos későbbi rendelet hivatkozott rá, ugyanakkor a végrehajtása sok tekintetben akadozott, vagy nem hajtották végre az illetékes szervek.⁶

A Belügyminisztérium határozata mindenekelőtt leszögezte, hogy „a cigányok a szokásos kóborlástól eltiltatnak”, valamint „kóbor cigánynak” minősített minden olyan cigányt, aki nem rendelkezett igazolható lakhellyel. A rendelet a *letelepedett cigányokról* sem feledkezett meg, az ő esetükben is tiltotta a vándorlást, a karhatalmi szerveket pedig arra utasította, hogy toloncolják vissza őket a lakóhelyükre.

A községek elöljáróságaira a minisztérium azt a feladatot róttá, hogy a lakhellyel nem rendelkező cigányokat szintén a karhatalom bevonásával kísértessék a részükre

Kolompár cigány sátora, Zsid (Zala megye), 1909⁷

Vándorcigányok, Brassó vidéke, 1910 körül¹⁰

kijelölt falvakba vagy a járás székhelyére. Kijelölésnél elsődleges szempontként határozták meg, hogy az adott település rendelkezzen csendőrőrsrel, valamint elhelyezésükre alkalmas épülettel. A „kóbor cigányok” elhelyezésére kijelölt községeket vagy járási központokat pedig a következő intézkedések megtételére utasította: a csendőrőrs megerősítése, a cigányok nyilvántartásba vétele, őrzése, elszállásolása, élelmezése és részükre „cigányigazolvány” kiállítás.⁸ Az utóbb említett kötelezettségek mikéntjével kapcsolatban a rendelet szigorú irányelveket fogalmazott meg, egyrészt létrehozta az érdemes és érdemtelen vándorló cigány kategóriáját, másrészt leszögezte, hogy az utóbbiak szükségleteit szinte csak természetben lehetett biztosítani, amit döntően a cigányoktól elkobzott napi keresetükből, vagyontárgyaiból kívántak biztosítani:

„A nyilvántartott cigányoknak rendszerint nem kell pénzt a kezükbe adni, hanem a szükséges élelmicikkekkel, tüzelővel, a legszükségesebb ruházattal stb. természetben kell őket ellátni. Szükségleteik fedezésére készpénzt csak olyan nyilvántartott cigány kaphat, aki munkássággal, józan étellel és a letelepülésre való hajlandósággal megbízhatóságának kellő bizonyosságát adta. Csekélyebb értékű szükségleti cikkekre (só, fűszer, dohány, gyufa stb.) kisebb összeget keresményének feleslegéből minden nyilvántartott cigány kaphat.”⁹

A honvédelmi szempontok több ponton is markánsan megjelentek a minisztérium határozatában; 18 és 50 év közötti „kóbor cigányokat” sorozóbizottság elé kellett állítania a hatóságoknak, valamint kártérítés ellenében elkobozhatták a katonaság részére lovaikat. A továbbiakban pedig csak a rendőrség engedélyével birtokolhattak lovat,

szamarat vagy öszvért, amennyiben annak szükségességéhez nem férhetett kétség.

A rendelet számos paragrafusa a „kóbor cigányok” közegészségügyi helyzetét is rendezni kívánta. Mindekelőtt előírta az orvosi vizsgálatukat, valamint kötelezővé tette himlő elleni védőoltásukat. A nyilvántartás, illetve az ellenőrzés megkönnyítése érdekében a védőoltást az érintettek bal vállán háromszög alakban kellett beadni. A vizsgálatot végző orvosnak elsősorban a „ragályos betegségeket”, különösen a himlőt, a nemi betegségeket, a tuberkulózist kellett kiszűrnie, és a rendelet mellékletét képező nyilvántartási lap 13–15. pontjánál feltüntetnie. A határozat értelmében a cigányok egészségügyi vizsgálatát és nyilvántartásba vételét követően közel sem szüntek meg e téren az illetékes szervek kötelezettségei a közegészségügy védelme érdekében:

„A községi előjáróság (városi hatóság) a nyilvántartott cigányok mindenikét – a községi (kör-)orvos útján – állandóan szigorú egészségügyi ellenőrzés alatt tartja és kiváltképpen arról gondoskodik, hogy a ragályos vagy járványos betegségeknek közöttük vagy általuk való terjedése meggátoltassék. Ebben a tekintetben a hólyagos himlőre és a venerás betegségekre kell különös figyelemmel lennie.”¹¹

A 15.000/1916. B. M. eln. sz. rendelet kiadásának hátteréhez számos adalékkal szolgált a Belügyminisztérium elnökének a 15.001/1916. B. M. eln. sz. rendelete, melyben a fentebb említett határozat fontosságára hívta fel a polgármesterek figyelmét, kérve tevékeny együttműködésüket a végrehajtásában. A dokumentum tételesen sorolta fel a vándorcigányok vélt vagy valós vétkeit, újfent leszögezve azt, hogy e téren az első világháború alatt kialakult

Cigánytábor. Üstkészítő vándorcigányok, Dályok (Baranya megye), 1895 körül¹²

tarthatatlan viszonyok azonnali intézkedést követeltek. A hátrország közbiztonsága, a hadbavonultak hozzátartozóinak a védelme több bekezdésben is megjelent a rendeletben. A minisztérium szerint az élelmiszerek árának rohamos léptékű emelkedése miatt elhalványuló adakozó kedv, a férfiak távolléte következtében megnövekedtek a „kóbor cigányok” számlájára írható fosztogatások.

Fontos kiemelni, hogy a dokumentum a fenti okok említése mellett szinte egy szót sem szolt arról, hogy a 15.000/1916. B. M. eln. sz. rendelet kiadása mögött közegészségügyi okok húzódtak volna, vagy az, hogy a cigányokat és lovaikat a honvédség kötelekébe betagozzák. Vagyis elsősorban rendészeti okok vezérelték a törvényhozókat, amit a polgármestereknek címzett dokumentum további bekezdései is megerősítettek. Ugyanis rögzítésre került, hogy a 15.000/1916. B. M. eln. sz. rendeletről korántsem várható a vándorló cigányok végleges letelepítése, csak annak első, a pillanatnyi viszonyokra adott válaszként kellett számon tartania a hatóságoknak:

„A megoldás – ismétlem – csak ideiglenes természetű, és részben a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvényeken alapul. Ebből következik, hogy ezen intézkedésekből a városra háruló terhek sem lesznek állandóak, hanem csak a végleges rendezésig tartók. A végleges letelepítés iránt utóbb fog intézkedés történni.”

Ennek jegyében utasította a rendelet a polgármestereket, hogy 1916. június 5–15-ig terjedő időszakban „meglepetésszerűen” vegyék őrizetbe a még le nem települt cigányokat, és végleges lakhelyük kijelöléséig gondoskodjanak élelmiszerekről, egészségügyi helyzetükről, foglalkoztatásukról. Ugyanakkor a minisztérium nem határolódott el attól sem, ha bizonyos feltételek megléte esetén egy település egyből közreműködni kívánt a cigányok végleges letelepítésében:

„Ahol azonban a nyilvántartott cigányok, vagy közülük egyesek hajlandóságot mutatnak valamely községben az állandó megtelepedésre, és az illető községben való letelepedésük ellen különös okok nem szólnak, a hatóságok hazafias kötelességet teljesítenek, ha odahatnak, hogy a község az ilyen cigányokat kötelekébe felvegye és ezzel a cigánytelepítés nagy horderejű kérdésének megoldását előmozdítsa.”

A rendelkezésre álló, szórványos forrásokból megállapítható, hogy a 15.000/1916. B. M. eln. sz. rendelet végrehajtására helyi szinten számos válasz született, eltérő értelmezések, megoldások láttak napvilágot. A Belügyminisztérium határozatai ugyan némi útmutatást tartalmaztak a téren, hogy az illetékesek milyen szempontok alapján határozzák meg a „kóbor cigányok” összegyűjtésére alkalmasnak ítélt településeket, azonban a települések kijelölése mögött húzódo okok helyi szinten sokszor más szempontokkal is bővültek, melyekre a járási, vármegyei jelentések világítottak rá.

Az alsódbasi járásban rögvést öt községet jelöltek ki a vándorló cigányok letelepítésére, melynek szükségességét azzal indokolták, ha egy községbe telepítenék őket, az „bármelyik község tönkre tételével lenne egyenlő”.¹³

A nyírbaktai járásban mindössze két települést, a járás székhelyét, Nyírbaktát és Nyírmadát jelöltek ki a cigányok nyilvántartásba vételére, őrzésére, a választás azért arra a két községre esett, mert ezek rendelkeztek csendőrozzal. A járás székhelyére hét, míg a másik községbe tizenegy településről gyűjtötték volna össze a cigányokat. Nyírbaktára csak fele annyi cigány telepítését terveztek, amit azzal indokoltak, hogy az ottani hivatal erőforrás hiánya miatt nem tud nagyobb feladatot vállalni e téren. A járásszékhely végül teljesen kivonta vállát a rárótt kötelezettség alól arra hivatkozva, hogy nincs megfelelő épület a cigányok elszállásolására, így valamennyit Nyírmadára irányították.¹⁴

158. 15.000/1916. B. M. eln. sz. 451

3. sz. minta a 15.000/1916. B. M. eln. sz.-hoz.

Cigány-összeírási szám :

Név Vármegye

..... Város

..... Község

..... (Kijelölt tartózkodó hely)

Nyilvántartólap.

1. Életkora éves
..... hónapos

2. Neme (férfi [fiú], nő [leány])

3. Vallása

4. Születési helye..... község
..... vmegye..... ország

5. Apjának neve

6. Anyjának neve

7. Házastársának neve

8. Családi állapota

9. A vele lévő gyermekeinek neve, neme és életkora :

a)fiú-leány..... éves e).....fiú-leány..... éves

b)fiú-leány..... » f).....fiú-leány..... »

c)fiú-leány..... » g).....fiú-leány..... »

d)fiú-leány..... » h).....fiú-leány..... »

10. Foglalkozása ?

11. Tud-e magyarul

12. Milyen nyelven beszél?

13. Himlő ellen beoltották-e (mikor)?

14. Nemi betegségben szenved-e (minőben)?

15. Tüdővész-es-e?

16. Igazolványának száma

17. Hadisegélyre jogosult-e?

18. Közellátásra szorul-e és minő okból?.....

29*

Nyilvántartólap.
3. számú minta a 15.000/1916. B. M. eln. sz.-hoz

158. 15.000/1916. B. M. eln. sz. 455

4. sz. minta a 15.000/1916. B. M. eln. számhoz.

..... számú cigány-igazolvány
..... nyilvántartott cigány ^{férfi}/_{nő} részére.

Személyleírása :

1. Életkora :

2. Magyarul tud-e?

3. Milyen nyelven beszél?

4. Termete :

5. Arca :

6. Haja :

7. Bajusza :

8. Szakálla :

9. Szemei :

10. Orra :

11. Szája :

12. Különös ismertető jelei :

Érvényes község határára.

Kiállítotott : 1916. évi.....hó... n,
az ugyanezen községben.....szám alatt vezetett nyilvántartólap alapján.

A kiállító neve és állása :

P. H.

Cigányigazolvány.
4. számú minta a 15.000/1916. B. M. eln. sz.-hoz

A békési járásban először Mezőberényt jelölték a „vándorcigányok” összegyűjtésére, majd „figyelemmel a teher arányos megosztására”, két újabb települést is utasítottak a cigányok elszállásolására.¹⁵

A simontornyai járásban azokat a településeket jelölték ki a cigányok fogadására, melyek csendőrrsel, valamint elszállásolásukra megfelelő helyiséggel rendelkeztek. Az imént említett szempontok alapján négy település került kiválasztásra; a járás székhelyére kilenc községből gyűjtötték össze a cigányokat, míg a fennmaradó három település esetén négy és hét között mozgott azon falvak száma, melyekből odakísérték a cigányokat.¹⁶

A dunaföldvári járásban szintén az imént említett szempont; a csendőrrs megléte jelentette a fő feltételt a települések kiválasztása során: „Ezen helyeknek gyűjtőhelyeül való kijelölésénél az ellátásnak, elhelyezésnek, főképpen pedig a feltűgyeletnek könnyebb megvalósítása vezetett.”¹⁷

A völgyeségi járásban a járásszékhely került kiválasztásra, amit az imént idézettekkel teljesen megegyező okokkal magyaráztak: „Bonyhád nagyközséget jelöltem ki, mely község úgy elhelyezésükre és élelmezésükre, valamint szigorú ellenőrzésükre legalkalmasabb.”¹⁸

Az eddigiektől merőben eltérő elgondolások, intézkedések is születtek községi és vármegyei szinten egyaránt.

Az egyik legszélsőségesebb javaslattal Pozsony vármegye alispánja állt elő a Belügyminiszternek címzett levelében, melyben amellet érvelt, hogy a „kóbor cigányokat” a megye területén fekvő fogolytáborokban kéne elhelyezni:

„Jelentem, hogy a kóbor cigányok előállításához szükséges első intézkedéseket megtettem. Ennek bejelentése mellett, kérem Nagyméltóságodat, [...] hogy a somorjai vagy a dunaszerdahelyi fogolytáboroknak üresen álló barakjai a június 5-15 közötti időben összegyűjtött kóbor cigányok elhelyezésére június 16-tól kezdődőleg kijelöltessenek. A most nevezett fogolytáborok ugyanis 60-80000 fogoly befogadására készültek, a valóságban azonban üresen állanak, mert alig 6-8000 fogoly lakja az illető táborokat. A kóbor cigányok örzésével és élelmezésével járó nehézségeknek elkerülése céljából különösen alkalmas volna a most jelzett terem megvalósítása, miért is azt Nagyméltóságod legmelegebb figyelmébe ajánlani bátorkodom.”¹⁹

Az sem számított ritkaságnak, hogy egy-egy megye, vagy település elkendőzte a 15.000/1916 B. M. eln. sz. rendelet által rájuk rótt kötelezettségeket. A Belügyminisztérium néhány héttel a „kóbor cigányok” összegyűjtésére

kiírt határidőt követően több mint egy tucat megyének írt felszólító levelet avégett, hogy szolgáltatassanak adatokat a nyilvántartásba vett cigányokról.²⁰ Másutt arra törekedtek a községek vezetői, vagy a vármegyék előljárai, hogy a vándorláson kapott cigányokat mihamarabb az általuk bemondott lakhelyre, a legcsekélyebb utánajárást sem mutatva hazaküldték vagy toloncolták, megszabadulva ez irányú feladataik alól.²¹

A rendelet alóli kibúvásnak a legváltozatosabb formái alakultak ki, mint például az, hogy egyszerűen a falu határában, sátorban élő cigányokat nem minősítették „kóbor cigánynak”, vagy őrizetbe vételük után hagyták, hogy megszökjenek.²² A rendelet alóli kibúvásnak talán legleleményesebb kezdeményezésének a következőkben idézett eset számított:

„Megtörtént, hogy a csendőrőrsparancsnok valami hivatalos ügyben a városban járt a kerületi parancsnokságon. Egy ott szolgáló barátjáról megtudta, hogy mi készül. Hazamenvén a kijelölt nap előtt őirse minden tagját járőrbe vezényelte azzal a paranccsal, hogy a körzetükben található minden cigányt verjenek ki onnan. Így megesett, hogy jómódú község mentes maradt az oláh cigányoktól, míg egy másik, szegény helység befogadó képessége határán túl részesült belőlük.”²³

A belügyminiszter, miután szembesült a beérkező jelentésekből azzal, hogy sok helyütt tévesen értelmezték a 15.000/1916. B. M. eln. sz. határozatát, a további félreértések elkerülése végett kiadta „A cigányoknak illetőségi vagy lakóhelyükre való utasításáról” címmel a 101.052/1916. B. M. számú körrendeletét. A minisztériumi utasítás ismételen leszögezte, hogy a korábbi rendelet céljának azt szánták, hogy a „kóbor cigányokat” ideiglenes összegyűjtés az erre kijelölt településeken, majd a nyilvántartási lapok és a beszámolók beérkezését követően dönt csak a miniszter végleges elhelyezésükről. Továbbá az előírás újfent felhívta arra is a figyelmet, hogy a letelepült cigányokra nem terjedt ki a rendelet hatálya, melynek nyomatékosítását amiatt látták szükségesnek, nehogy „fajazonosság révén indokolatlan és meg nem engedhető zaklatásnak” legyenek kitéve az állandó lakóhellyel rendelkező cigányok.²⁴ A rákövetkező évben az újonnan hivatalba lépő belügyminiszter „A nyilvántartott cigányokkal való eljárásról” címet viselő 151.041/1917. B. M. számú körrendeletében több ponton megerősítette az elődje által kiadott rendelet alapvetéseit.

Mindenekelőtt felhívta a figyelmet arra, hogy a rendelet a „kóbor cigányok” átmeneti összegyűjtését írja elő, elsősorban az ún. kóborlás megakadályozása érdekében, a végleges letelepítésükre irányuló intézkedéseket csupán kilátásba helyezte:

„Tekintettel egyrészt a beérkezett jelentésekben foglaltakra, másrészt arra, hogy a cigányok kóborlásának megszüntetése iránt eddig tett alapvető lépések meg ne hiúsuljanak, felhívom a hatóságokat, hogy ott, ahol ez még nem történt meg, a cigányok elhelyezése, munkáltatása és általában a velük való elbánás iránt – addig is,

amíg a tervezett, további lépések alkalmas időpontban megtehetőek lesznek – megfelelő ideiglenes intézkedéseket tegyenek, és az alábbiakban közölt kiegészítő rendelkezéseket lelkiismeretes pontossággal hajtsák végre. [...] Hangsúlyozni kívánom, hogy a 15.000/1916. eln. szám alatt kiadott rendelet nyilvántartó célzata az, hogy a cigánykérdés végleges megoldása megkezdődjék és evégből mindenekelőtt az állandó lakóhellyel nem bíró kóborló cigányok csavargásának vége vetessék, azok a hatóságok állandó ellenőrzése mellett helyhez köttessenek, utóbb pedig állandó letelepülés mellett a munkáscsaládba véglegesen beolvadjanak.”²⁵

Többek között utasította az illetékes a szerveket, hogy alaposan vizsgálják meg, hogy a vándorláson kapott cigányok által megnevezett lakóhely megfelel-e a valóságnak, valamint azon hatóságok, akik nem vették nyilvántartásba a „kóbor cigányokat”, haladéktalanul orvosolják mulasztásukat. Azt is leszögezte, hogy cigányok nyilvántartását, illetve összegyűjtését továbbra is szem előtt kellett tartani, mivel a 15.000/1916. B. M. eln. sz. rendelet végrehajtása nem csak az adott év június 5-től 15-ig terjedő időszakra vonatkozott, hanem folyamatos kötelezettségeket rótt az illetékesekre.²⁶

Összegzésképpen megállapítható, hogy a 15.000/1916. B. M. eln. sz. rendelet kizárólag a néhány ezer főre becsült „kóbor cigányokra” vonatkozott, valamint az első világháború alatt kialakult rendészeti kérdésre kívánt megoldással szolgálni, a vándorló cigányok végleges letelepítését csak kilátásba helyezte. Ezt egyértelműsítette a 15.001/1916. B. M. eln. sz. rendelet is, mely nyomatékosította a Belügyminisztérium szándékát és elgondolásait a határozattal kapcsolatban. A végrehajtása során is azzal lehetett szembesülni a rendelkezésre álló forrásokban, hogy az érintett települések a „kóbor cigányok” átmeneti letelepítését kizárólag rendészeti ügyként kezelték, csupán összegyűjtésükről és őrzésükről gondoskodtak, végleges helyhez kötésük fel sem merült.

II. Melléklet

A m. kir. belügyminiszternek 15.001/1916. eln. számú rendelete a kóbor cigányok tartózkodási helyeinek kijelöléséről

(Valamennyi polgármesternek)

A lakosság közbiztonságát szüntelenül veszélyeztető kóbor cigányoknak megfékezése és letelepítése évtizedek óta állandó törekvése a közigazgatásnak.

A hosszú idő óta tartó háború e kérdés megoldásának megkezdését előtérbe tolta, és sokféle nyomó körülmény azt szinte halaszthatatlanul sürgeti.

A kóbor cigányok közt ugyanis sokan vannak katonaszökevények, vagy a katonai kötelezettség elől bujkálók, akik fokozott mértékben veszélyeztetik a közbiztonságot is.

Ezenkívül az élelmiszerek drágasága a lakosság adakozási hajlandóságát csökkentette, s azt javainak gondosabb őrzésére és kimélésére ösztönzi. Ennélfogva a kóbor cigányok az eddig szokásos módon: csekély értékű munkával és koldulással nem tudják élelmezési szükségleteiket megszerezni, és jogtalan úton is nehezebben férnek az idegen vagyponhoz. Így – az éhségtől gyötörve – gyakran erőszakkal jutnak ahhoz, amire szükségük van, és a kóbor cigányok rablásai szinte napirenden vannak.

Fokozza a veszedelmet, hogy a férfilakosság túlnyomó része hadbavonult, és a lakosság ellenállásának gyöngesége csak növeli a kóbor cigányok vakmerőségét.

Ez az állapot nem tűrhető tovább, és a kóbor cigányok részéről nagymértékben fenyegető veszedelemnek erélyesen kell útját állani.

Ezt célozza a kóbor (sátoros) cigányokról egyidejűleg – egyelőre csak bizalmas használatra – kiadott 15.000/eln. szám alatti rendelet, amelyről nem várható ugyan, hogy a kóbor cigányok letelepítésének évtizedes kérdését is végleg megoldja, hanem inkább csak az, hogy a részükről fenyegető veszedelmet oly módon hárítsa el, amely a letelepítés végleges megoldására is első lépésül szolgáljon.

Nagy és nehéz feladat ez, amelynek több-kevesebb sikere a hatóságok erélyétől és buzgóságától függ.

Erre az erélyre és buzgóságra fokozott mértékben számítok most, amikor a kóbor cigányok részéről a körrendelet állandóan fenyegető jogsértések elhárítása mellett oly közvetlen veszedelmeknek a megszüntetéséről van szó, amelyek elsősorban hadbavonult fiainknak itthon maradt hozzátartozóit fenyegetik.

A megoldás – ismétlem – csak ideiglenes természetű, és részben a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvényeken alapul. Ebből következik, hogy ezen intézkedésekből a városra háruló terhek sem lesznek állandóak, hanem csak a végleges rendezésig tartók.

A végleges letelepítés iránt utóbb fog intézkedés történni. Ahol azonban a nyilvántartott cigányok, vagy közülük egyesek hajlandóságot mutatnak valamely községben az állandó megtelepedésre, és az illető községben való letelepedésük ellen különös okok nem szólnak, a hatóságok hazafias kötelességet teljesítenek, ha odahatnak, hogy a község az ilyen cigányokat kötelékébe felvegye és ezzel a cigánytelepítés nagy horderejű kérdésének megoldását előmozdítsa.

A kóbor cigányokról szóló rendeletem vezérfonala az, hogy e cigányok az ország egész területén előre meghatározott rövid időközön belül, amelyet folyó évi június 5-től 15-ig terjedő időtartamban állapítok meg, mintegy megtelepedésükre egyszerűen egyszerre előállítanak illetőségi helyükre való toloncozásuk végett; ennek megtörténteig pedig erre alkalmas községekben őrizet alatt tartanak, ami további kóborlásuknak útját vágja.

Természetes, hogy a r. t. és a thj. városok határában talált kóbor cigányokat az illető városban kell elhelyezni, nyilvántartani és őrizni.

Arra való tekintettel, hogy az előbb idézett rendeletem foganatosításának határideje már igen közel van, felhívom Polgármester urat, gondoskodjék idejekorán a város határában esetleg található kóborcigányok előállítására céljából a rendőrségnek netalán szükséges megerősítéséről, valamint arról, hogy az előállítandó kóbor cigányok átvétele, elhelyezése, élelmezése, megőrzése, nyilvántartásba vétele és munkáltatása, valamint a hadköteles korban lévő férfiaknak népfelkelő szemle elé állítása a fentebb idézett rendeletem rendelkezéseinek megfelelően, pontosan és lelkiismeretesen megtörténjenek.

Részemről egyidejűleg intézkedtem, hogy az előállítandó kóbor cigányok élelmezésére szükséges gabona Polgármester úrnak már most rendelkezésére bocsátassék.

Megjegyzem még, hogy a rendeletem 1., 2., 4. és 5. számú mintájának megfelelő űrlapokat a város házilag készítetteti el, a 3. sz. Nyilvántartólap űrlapjával ellenben innen látom el a városokat, mihelyt a szükséges mennyiséget ide bejelentik.

Minthogy pedig mindezeknek a rendelkezéseknek sikerére jelentékeny befolyással van, hogy azokról maguk a cigányok előzetesen ne értesüljenek és azok eredményes foganatosítását meg ne hiúsítsák, figyelmeztetem Polgármester urat, hogy nemcsak ezt a rendeletemet és különösen a benne kijelölt határidőt, hanem egyelőre a 15.000/1916. eln. számú rendeletet is szigorúan bizalmasnak kell tekinteni, tartalmukat tehát csak azokkal a hatósági közegekkel szabad közölni, akiknek azt a reájuk háruló intézkedések megtétele végett ismerniök kell.

Ismételten is utalok végül arra a rendkívüli fontosságra, amely a kóbor cigányok letelepítéséhez és a kóborlásukból származó veszedelmek megszüntetéséhez fűződik.

Ez a fontos cél egymagában is megköveteli, hogy a hatóságok az annak megvalósítása körül felmerülő feladataikat odaadó buzgósággal végezzék, ami a sikernek előfeltétele. Fokoznia kell azonban buzgóságukat annak a tudatnak is, hogy eredményes eljárásuk hadbavonult fiaink családjaikról hárít el állandóan és közvetlenül fenyegető veszedelmet.

Nem kételkedem, hogy a hatóságok ezúttal sem riadnak vissza a reájuk váró nagy és nehéz feladatoktól, hanem ezeknek azzal az eréllyel és kitartással fognak megfelelni, amelyet hasonló körülmények közt tanúsítani szoktak, és amely a kérdés fontosságához és az ő hazafiasságukhoz egyaránt méltó.

Budapesten, 1916. évi május hó 17-én.

Sándor János s. k.

MNL OL K-148 1241/1916/750 Géppel írt tisztázat

HAJNÁCZKY, TAMÁS

Beiträge zur Regelung der Frage von „streunender Zigeunern“. Verordnung Nr. 15.000/1916. des ungarischen königlichen Innenministers über die Designation des Aufenthaltsortes der streunenden Zigeuner (Zusammenfassung)

Die Frage der sog. streunenden Zigeuner beschäftigte die Gesetzgeber seit mehreren Jahrzehnten. Im Rahmen dieser Bemühung hatte das Ungarische Königliche Statistische Amt im Jahre 1893 bereits eine Umfrage durchgeführt. Die durch den Dánosi-Prozess ausgelöste unstillbare Gemütsbewegung sowie die entschlossenen und sofortigen Maßnahmen drängenden Artikel der Tageszeitungen machten die Stellungnahme des Innenministeriums zwecks einer umfassenden Verordnung immer mehr unvermeidbar. Das Innenministerium erließ im Jahre 1916 mit einer „streng vertraulichen“ Bezeichnung die Verordnung Nr. 15.000/1916. über die „streunenden (in Zeltlagern lebenden) Zigeuner“, deren Notwendigkeit sowie drängende Formulierung wurden außer den oben genannten Gründen mit den durch den ersten Weltkrieg ver-

ursachte unhaltbare Zustände erklärt. Zum Hintergrund der Herausgabe der Verordnung Nr. 15.000/1916 diente die durch den Präsidenten des Innenministeriums erlassene Verordnung Nr. 15.001/1916 über die „Designation des Aufenthaltsortes der streunenden Zigeuner“, welche die Wichtigkeit der Verordnung bei den Bürgermeistern betonte und bat um ihre Hilfe bei der Vollstreckung. Die Rechtsnorm zählte einzeln die vermeintlichen und konkreten Straftaten der Wanderzigeuner auf, abermals betonend, dass die durch den ersten Weltkrieg verursachten Zustände sofortige Maßnahmen fordern. Die öffentliche Sicherheit des Hinterlandes und Schutz der Angehörigen der an der Front kämpfenden Soldaten wurden in mehreren Absätzen der Verordnung erwähnt.

Jegyzetek

- ¹ PURCSI Bama Gyula: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből.* Debrecen, 2004, Csokonai Kiadó, 15–16. p.
- ² HAVAS Gábor: Cigányok a szociológiai kutatások tükrében. In GLATZ Ferenc: *A cigányok Magyarországon.* Budapest, 1999, MTA Társadalomkutató Központ, 21–23. p. A kóborcigányok száma a korabeli felmérések tükrében: A Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1893-as cigány összeírása szerint 274 940 cigány lakos élt az ország területén, akik közül 243 432-t „állandóan letelepedettnek”, 20 406-ot „huzamosb ideig tartózkodóknak bizonytalan kategóriájába” soroltak, valamint 8938 személyt nyilvánítottak „határozottan vándorcigánynak”. 1910-ben a népszámlálás során 121 097 cigány anyanyelvű lakost írtak össze, „kóbor cigányként” pedig 3377-et. POMOGYI László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon.* Budapest, 1995, Osiris-Századvég, 7. p.; LANDAUER Attila: *Túl a kriminalisztikán... Valóság.* 2016. 10. sz. 102. p.
- ³ IBOLYA Tibor: A dánosi rablóvilkosság a korabeli jogi szakirodalomban. In uő: *Kriminalisztikatörténeti tanulmányok.* Budapest, 2015, Patrocinium, 64–78. p.; PURCSI 2004, 16–21. p.
- ⁴ KARSAI László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945. Út a cigány Holocausthoz.* Budapest, 1992, Cserépfalvi Könyvkiadó, 31–33. p.; LANDAUER Attila (szerk.): *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953).* Budapest, 2016, Károli Gáspár Református Egyetem – L. Harmattan Kiadó, 357–358, 360–362. p.
- ⁵ A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete a kóbor (sátoros) cigányokról (Magyarországi Rendeletek Tára).
- ⁶ HAJNÁCZKY Tamás: Hogyan lett a „kóborcigányból” szocialista embertípus, majd a rendszerváltás nemzetiségi jogokkal felruházott vesztese? In CSERTI CSAPÓ Tibor – ROSENBERG Mátyás (szerk.): *Horizontok és Dialógusok 2017. VI. Romológus Konferencia – Tanulmánykötet.* Pécs, 2017, Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 39. Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, 225–228. p.
- ⁷ Sági János felvétele. SZUHAY Péter (szerk.): *A társadalom peremén.* Budapest, 1989, Néprajzi Múzeum – Fővárosi Tanács V. B. Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Központ.
- ⁸ A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete a kóbor (sátoros) cigányokról (Magyarországi Rendeletek Tára).
- ⁹ 15.000/1916. B. M. eln. sz. rendelet
- ¹⁰ Adler Arthur felvétele. <https://tofodia.aronk.hu/fenykeptar/adler-arthur/#gallery-7>
- ¹¹ 15.000/1916. B. M. eln. sz. rendelet
- ¹² Nagyszokolyai Béla gyűjtése. SZUHAY 1989.
- ¹³ POMOGYI 1995, 102–103. p.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ KERESKÉNYINÉ CSEH Edit (szerk.): *Források a Békés megyei cigányság történetéhez. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból (1768–1987).* Gyula, 2008, Békés Megyei Levéltár, 101. p.
- ¹⁶ NAGY Pál (szerk.): *Források a magyarországi cigányság történetéből (1758–1999).* Gödöllő, 2011, Emberi Erőforrások Fejlesztése Alapítvány, 227. p.
- ¹⁷ NAGY 2011, 228. p.
- ¹⁸ Uo.
- ¹⁹ MEZEY Bama (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985.* Budapest, 1986, Kossuth Könyvkiadó, 191. p.
- ²⁰ POMOGYI 1995, 103. p.
- ²¹ POMOGYI 1995, 107. p.
- ²² POMOGYI 1995, 102–111. p.
- ²³ POMOGYI 1995, 107. p.
- ²⁴ 101.052-VI-a./1916. B. M. körrendelet a cigányoknak illetőségi vagy lakóhelyükre való utasítása. *Belügyi Közlöny*, 1916. 32. sz. 747. p.
- ²⁵ 151.041-VII-b./1917. B. M. számú körrendelet a nyilvántartott cigányokkal való eljárás. *Belügyi Közlöny*, 1917. 58. sz. 1847–1848. p.
- ²⁶ *Belügyi Közlöny*, 1917. 58. sz. 1849. p.

